

Β΄ ΑΡΘΡΑ - ΓΝΩΜΟΔΟΤΗΣΕΙΣ

Πόλεμος και νερό - Πόλεμος για το νερό Ζητήματα νομικής προστασίας του νερού κατά τη διάρκεια των ενόπλων συγκρούσεων

ΕΥΓΕΝΙΟΣ Αρ. ΓΙΑΡΕΝΗΣ, Δικαστής Αεροδικείου Αθηνών, Νομικός Σύμβουλος ΓΕΑ -
Γρ. Αποζημιώσεων NATO, Υπ. Διδάκτορας Παντείου Πανεπιστημίου

Καθώς οι απαιτήσεις για νερό φτάνουν πια στα όρια του πεπερασμένου ανεφοδιασμού, πιθανές συγκρούσεις ενδέχεται να ανακάψουν μεταξύ κρατών που μοιράζονται διασυνοριακά αποθέματα πόσιμου νερού. Περισσότερες από 50 χώρες σε πέντε ηπείρους ενδέχεται να εμπλακούν σύντομα σε διενέξεις γύρω από το νερό, εκτός αν κινηθούν γρήγορα προς την κατεύθυνση σύναψης συμφωνιών για το πώς θα μοιραστούν μεταξύ τους, τις φυσικές δεξαμενές ύδατος, τους ποταμούς ή τα υπάρχοντα υπόγεια υδροφόρα στρώματα. Στο παρόν άρθρο εξετάζονται οι σχετικές με το νερό διεθνείς διαφωνίες, οι πολιτικές αναταραχές που προκαλούνται από την έλλειψή του και κυρίως, οι σχετικές με την προστασία του πολίτη αυτού αγαθού προβλήσεις του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου (ΔΑΔ) που εφαρμόζεται κατά τη διάρκεια των ενόπλων συγκρούσεων.

1. Ο προβληματισμός γύρω από το νερό

Οι αλλαγές του κλίματος στον πλανήτη μας, οι οποίες χρόνο με το χρόνο γίνονται ολοένα και πιο αισθητές, θεωρείται πλέον ότι, εκτός των άλλων, θα επηρεάσουν αναπόφευκτα σε σημαντικό βαθμό την υγεία των περισσότερο ευάλωτων ατόμων –και αυτό όχι μόνο στις χώρες του ηλεγμένου τρίτου κόσμου, αλλά ακόμη και στις ανεπτυγμένες κοινωνίες της Δύσης– όπως είναι τα παιδιά, οι ηλικιωμένοι, αλλά κι εκείνοι που υστερούν κοινωνικά και οικονομικά. Ιδιαίτερα ανησυχητικά είναι τα συμπεράσματα των ειδικών γύρω από τις κλιματικές αλλαγές που προκαλεί στον πλανήτη μας το φαινόμενο του θερμοκηπίου, καθώς ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα, το οποίο συνδέεται άμεσα με αυτό, είναι η έλλειψη καθαρού, πόσιμου ύδατος για όλους.¹ Αυτό υποστηρίχθηκε πρόσφατα από την *Cindy Parker*, Διευθύντρια της Σχολής Δημόσιας Υγείας του Johns Hopkins Bloomberg School of Public Health, η οποία θεωρεί ότι οι συνεχώς αυξανόμενες θερμοκρασίες θα επηρεάσουν την υγεία εκατομμυρίων ανθρώπων σε ολόκληρο τον πλανήτη, επιφέροντας σε πολλές περιπτώσεις ακόμη και τον θάνατο, καθώς θα αναγάγουν σε σημαντικούς παράγοντες κινδύνου, εκτός της ήδη παρατηρούμενης εκτεταμένης μόλυνσης ατμόσφαιρας και υδάτων, την αύξηση των σχετιζόμενων με το νερό δυστυχημάτων (πλημμύρες και άλλες φυσικές καταστροφές), αλλά και τη δημιουργία εκατοντάδων εκατομμυρίων «περιβαλλοντικών προσφύγων» (environmental refugees), ανθρώπων που θα δε-

χτούν σοβαρά πλήγματα από ακραία καιρικά φαινόμενα και θα αναζητήσουν την τύχη τους σε περιοχές που δεν έχουν ακόμη πληγεί, με όλες τις δυσάρεστες συνέπειες που κάτι τέτοιο συνεπάγεται για την οικονομία και την κοινωνία γενικότερα των χωρών, οι οποίες θα αναγκαστούν να δεχτούν τους πρόσφυγες αυτούς.²

Ήδη δύο δισεκατομμύρια άνθρωποι ζουν σήμερα σε περιοχές όπου τα αποθέματα πόσιμου ύδατος συνεχώς ελαττώνονται, ενώ ο αριθμός τους αναμένεται να αυξηθεί στα πέντε δισεκατομμύρια μέχρι το 2025. Η ξηρασία, την οποία επιδεινώνει η παρατηρούμενη υπερθέρμανση του πλανήτη και η οποία δυστυχώς αναμένεται να ενταθεί τα επόμενα χρόνια, ήδη υπολογίζεται ότι στοιχίζει τη ζωή σε 1,8 εκατομμύρια ανθρώπους ετησίως σε ολόκληρο τον κόσμο, ιδίως

1. Βλ. την πρόσφατη έκθεση της οργάνωσης WWF «World's top 10 rivers at risk», η οποία παρουσιάστηκε τον Μάρτιο του 2007 και είναι διαθέσιμη στο διαδίκτυο, στη διεύθυνση: www.wwf.gr/images/stories/docs/rivers%20at%20risk.pdf από την οποία προκύπτει ότι μεταξύ των δέκα περισσότερο απειλούμενων ποταμών του πλανήτη, αυτοί οι οποίοι κινδυνεύουν ιδιαίτερα από τις κλιματικές αλλαγές, την έλλειψη ύδατος και τη μόλυνση είναι οι ποταμοί Γάγγης και Ινδός στην Ασία, Νείλος στην Αφρική, Rio Grande στην Αμερική και Yangtze στην Κίνα. Τη λίστα συμπληρώνουν οι ποταμοί Δούναβης (Ευρώπη), Mekong και Salween (Ασία), La Plata (Ν. Αμερική) και Murray - Darling (Αυστραλία). Για μία πληρέστερη εικόνα και αξιολόγηση της σημερινής κατάστασης σε σχέση με τις κλιματικές αλλαγές στον πλανήτη, βλ. στην ηλεκτρονική διεύθυνση: www.ipcc.ch του Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), όπου και υπάρχουν περιλήψεις των εκθέσεων των δύο πρώτων ομάδων εργασίας (Working Group I & II - Summary for Policymakers), οι οποίες δημοσιεύθηκαν στις 2.2.2007 και 6.4.2007, αντίστοιχα. Τον Μάιο του 2007 αναμένονται τα πορίσματα της τρίτης ομάδας εργασίας, ενώ περί το τέλος του έτους θα ανακοινωθεί η επίσημη έκθεση (IPCC Fourth Assessment Report: AR4-Synthesis Report), στην οποία θα καταγραφούν τα πορίσματα και των τριών ομάδων εργασίας και προφανώς, θα προτείνονται λύσεις στα σχετικά προβλήματα.

2. Ο σύγχρονος προβληματισμός γύρω από το ζήτημα παρουσιάστηκε στην Ετήσια Συνάντηση της Γεωλογικής Εταιρείας Αμερικής, η οποία πραγματοποιήθηκε από 22 έως 25 Οκτωβρίου 2006 στη Φιλαδέλφεια των Ηνωμένων Πολιτειών (2006 Philadelphia Annual Meeting of the Geological Society of America - GSA), κατά τη διάρκεια της εισήγησης της *C. Parker*, η οποία ανέλυσε διεξοδικά τους σχετιζόμενους με την αύξηση της θερμοκρασίας του πλανήτη, λόγω του φαινομένου του θερμοκηπίου, κινδύνους για την ανθρώπινη υγεία. Για τα πορίσματα της συνάντησης αυτής, βλ. στο διαδίκτυο, στη διεύθυνση: www.geosociety.org/meetings/2006/index.htm και ακόμη, στη διεύθυνση του Johns Hopkins Bloomberg School of Public Health: www.jhsph.edu/index.html όπου και περισσότερα για τα σχετιζόμενα με τις παρατηρούμενες κλιματικές αλλαγές του πλανήτη προβλήματα, τις επιπτώσεις τους στην ανθρώπινη υγεία, αλλά και τους τρόπους και τα διαθέσιμα μέσα για την αντιμετώπισή τους.

εξαιτίας της κατανάλωσης ακατάλληλου ύδατος. Δυστυχώς τα αποθαρρυντικά αυτά στοιχεία, συμπορεύονται με την Έκθεση των ΗΕ σχετικά με τα παγκόσμια υδατικά αποθέματα, η οποία είχε παρουσιαστεί στην πόλη του Μεξικό στις 22 Μαρτίου του 2006, κατά την τελευταία ημέρα των εργασιών του Τέταρτου Διεθνούς Forum για το Νερό (Fourth World Water Forum, Mexico City, 16-22 March 2006), σύμφωνα με την οποία το 20% του πληθυσμού της Γης εξακολουθεί να μην έχει πρόσβαση σε πόσιμο νερό, δηλαδή αριθμητικά, πάνω από ένα δισεκατομμύριο άνθρωποι, ενώ ποσοστό 40% περίπου, δεν απολαμβάνει ούτε τις κατ' ελάχιστον απαιτούμενες συνθήκες υγιεινής.³ Η κακή ποιότητα του νερού αποτελεί βασική αιτία της φτώχειας, χαρακτηριστικό άλληλωση είναι ότι μόνο μέσα στο 2004, περίπου 3,1 εκατομμύρια άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους από μαλάρια ή διάρροιες, ακριβώς εξαιτίας της κακής ποιότητας του νερού που είχαν στη διάθεσή τους, ενώ δυστυχώς το 90% των ανθρώπων αυτών ήταν μικρά παιδιά, κάτω των πέντε ετών. Κατά προσέγγιση, 1,6 εκατομμύρια άνθρωποι ετησίως υπολογίζεται ότι θα μπορούσαν να έχουν αποφύγει τον θάνατο, απλώς με την πρόσβαση σε καθαρό πόσιμο νερό και καλύτερες συνθήκες υγιεινής.

Οι ανισότητες γύρω από το νερό είναι αξιοσημείωτες: κάποιες χώρες διαθέτουν λιγότερο των 6 κυβικών μέτρων νερού ημερησίως ανά κάτοικο (Αιθιοπία, Μπουρούντι, Μπαγκλαντές, Ρουάντα κ.α.), ενώ άλλες ξεπερνούν τα 200, ακόμη και τα 800 (!) κυβικά μέτρα νερού ανά κάτοικο ημερησίως (Αυστραλία, ΗΠΑ κ.ά.).⁴ Η τραγική και συνεχώς αυξανόμενη ξηρασία στην Ανατολική Αφρική, όπου έχει υπάρξει τεράστια καταστροφή των δασών, αποτελεί ένα μόνο οδυνηρό παράδειγμα της κατάστασης που επικρατεί σήμερα. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της αφρικανικής λίμνης Τσαντ, τα αποθέματα της οποίας έχουν μειωθεί κατά ποσοστό μεγαλύτερο του 90% (!) από τη δεκαετία του '60, κυρίως λόγω της καταστροφής των γύρω από αυτή δασών, καθώς και των μεγάλων και κακών συντονισμένων, προγραμμάτων άρδευσης που ακολουθούνται. Ήδη τα δύο πέμπτα του πληθυσμού της Γης ζουν σε περιοχές, οι οποίες είναι πλέον ευάλωτες σε πλημμύρες ή απειλητικές αυξήσεις του επιπέδου της θάλασσας. Κράτη τα οποία βρίσκονται περισσότερο σε κίνδυνο θεωρούνται, μεταξύ άλλων, το Μπαγκλαντές, η Κίνα, η Ινδία, το Πακιστάν, οι Φιλιππίνες, αλλά και η Ολλανδία ή οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, όπως τραγικά αποδείχθηκε με το καταστροφικό πέρασμα του κυκλώνα «Κατρίνα» στις 31 Αυγούστου 2005.

Στην προαναφερόμενη Έκθεση των ΗΕ τονίζεται ότι οι μεταβαλλόμενες συνθήκες του παγκόσμιου κλίματος θα επιδεινώσουν στο μέλλον ακόμη περισσότερο την προβληματική αυτή κατάσταση. Αναμφίβολα το νερό, ως ένας ζωτικής σημασίας πόρος για την ανθρωπότητα, τον οποίο οι άνθρωποι πάντοτε επιδιώκουν να ελέγξουν ως προς τη χρήση και τη διαχείρισή του, αποτελεί πηγή ζωής και αιώνιο σύμβολο αγνότητας και γονιμότητας,⁵ εντούτοις, σε αρκετές περιπτώσεις σήμερα μπορεί να αποτελέσει, αναπόφευκτα ίσως, πηγή διαφωνιών, φόβου, κινδύνου και διενέξεων, πολύ συχνά βίαιων. Κάτι τέτοιο φαίνεται πως συμβαίνει ιδίως σε περιόδους πολεμικών αντιπαραθέσεων και έτσι συνακόλουθα, το Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο (στο εξής ΔΑΔ), το εφαρμοστέο κατά τη διάρκεια των ενόπλων συγκρούσεων, αναγκαία συμπεριέλαβε σχετικές με το νερό

και την προστασία του διατάξεις, οι οποίες αναφέρονται στο πολύτιμο αυτό αγαθό, είτε άμεσα είτε έμμεσα.⁶

Πέρα από τις δυσμενείς για τα υδατικά αποθέματα του πλανήτη συνέπειες των διαφόρων φυσικών καταστροφών, οι σημαντικότερες ίσως περιβαλλοντικές απειλές προέρχονται συνήθως από την ανεξέλεγκτη ανθρώπινη δραστηριότητα, η οποία έχει πολύ συχνά καταστροφικές συνέπειες στο ανθρώπινο περιβάλλον, εξασθενίζοντας τα μέσα επιβίωσης του πληθυσμού, από τα οποία βέβαια το νερό είναι το πλέον απαραίτητο και αναντικατάστατο. Σε αρκετές περιπτώσεις, τα αποτελέσματα της ρύπανσης ή των ενόπλων συγκρούσεων ταυτίζονται, αποτελώντας απειλή για την ίδια την επιβίωση των ανθρώπων. Η εμπειρία των σύγχρονων εχθροπραξιών έχει μάλιστα καταδείξει ότι αφενός ο άμαχος πληθυσμός και τα πολιτικά αντικείμενα, εγκαταστάσεις κ.λπ. εκτίθενται πολύ συχνά στις δυσμενείς συνέπειες των στρατιωτικών επιχειρήσεων και αφετέρου ότι σε ορισμένες περιπτώσεις, η έλλειψη νερού μπορεί να αποδειχθεί περισσότερο θανάσιμη από τα σύγχρονα όπλα.⁷ Η δυνατότητα προστασίας του νερού σε αυτές τις περιπτώσεις μπορεί και πρέπει να αναζητηθεί στους σχετικούς κανόνες του ΔΑΔ, του εφαρμοστέου κατά τη διάρκεια των ενόπλων συγκρούσεων. Στην παρούσα μελέτη εξετάζονται

3. Βλ. τα περιεχόμενα της σχετικής Έκθεσης των ΗΕ «The United Nations World Water Development Report 2» (WWDR 2), η οποία τιτλοφορείται «Water, a shared responsibility», στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.unesco.org/water/wwap/wwdr2/index.shtml

4. Βλ. για τα στοιχεία αυτά, *Boniface P.*, *Les Guerres de Demail*, Éditions du Seuil, 2001, ελλ. εκδ. Οι Πόλεμοι του Αύριο, μτφρ. Β. Ιακώβου, εκδ. Παπαζήση (επιμ. Ινστιτούτου Αμυντικών Αναλύσεων), Αθήνα 2004, σελ. 152.

5. «Υδωρ, δεν έχεις καμία γεύση, κανένα χρώμα, καμία μυρωδιά· δεν είναι εύκολο να προσδιοριστείς, κι η τέχνη πάντα σε τύλιξε μ' ένα πέπλο μυστηρίου. Δεν είσαι απαραίτητο για τη ζωή· μάλλον είσαι η ζωή το ίδιο (...) Ο σπανιότερος από τους θησαυρούς του κόσμου, ύδωρ εσύ, τόσο καθαρό μέσα απ' τα σπλάχνα της γης!». *Antoine de Saint-Exupéry*, «Wind, Sand and Stars», Penguin Books Ltd., Harmondsworth, England, 1969, σελ. 140 (Terres des Hommes, Gallimard, Paris, 1939).

6. Για πρώτη φορά υιοθετήθηκε ψήφισμα σχετικό με την αναγκαιότητα προστασίας, ιδίως σε περίοδο ενόπλων συγκρούσεων, των αποθεμάτων νερού και των εγκαταστάσεων ύδατος, κατά τη διάρκεια του 57ου Συνεδρίου της International Law Association που πραγματοποιήθηκε στη Μαδρίτη το 1976 (βλ. σχετ. Report of the Fifty-seventh Conference held at Madrid, August 30th to September 4th, 1976, International Law Association 1978, σελ. 34). Βέβαια, ήδη από το 1966 η Ένωση είχε υιοθετήσει τους Κανόνες του Ελσίνκι (Helsinki Rules) σχετικά με τις χρήσεις των υδάτων των διεθνών ποταμών, στο άρθρο 20 των οποίων οριζόταν ότι σε περιόδους πολέμου ή ένοπλης σύγκρουσης γενικότερα, ή σε περιπτώσεις δημόσιας έκτακτης ανάγκης, όταν υπάρχει απειλή για την ύπαρξη ενός κράτους, ένα παρόχθιο κράτος μπορεί να λάβει μέτρα που παρεκκλίνουν από τις υποχρεώσεις του στα πλαίσια των Κανόνων αυτών, κατά την έκταση που απαιτείται αυστηρά από τις ανάγκες της δεδομένης έκτακτης κατάστασης και υπό τον όρο τα μέτρα αυτά δεν θα είναι αντίθετα με άλλες υποχρεώσεις του κράτους βάσει του διεθνούς δικαίου. Το παρόχθιο κράτος οριζόταν πάντως ότι σε κάθε περίπτωση θα διευκολύνει τη ναυσιπλοΐα για ανθρωπιστικούς σκοπούς.

7. Αυτό το ζήτημα αποτέλεσε και ένα από τα θέματα στην Agenda της 26ης Διεθνούς Διάσκεψης του Ερυθρού Σταυρού και της Ερυθράς Ημισελήνου (Γενεύη, 3-7 Δεκεμβρίου 1995), η οποία ασχολήθηκε με την προστασία του άμαχου πληθυσμού κατά τη διάρκεια ενόπλων, συρράξεων και ειδικότερα, με την προστασία των απαραίτητων για την επιβίωσή του στοιχείων. Βλ. σχετ., *Zemmalì A.*, «The protection of water in times of armed conflict», *International Review of the Red Cross*, no 308 (1995), σελ. 550-564.

ζητήματα σχετιζόμενα με τις διεθνείς αντιπαραθέσεις γύρω από το νερό, τις πολιτικές αναταραχές που προκαλούνται γενικότερα από την έλλειψη φρέσκου καθαρού ύδατος, τις ρυθμιστικές λύσεις για την αποφόρτιση των σχετικών διενέξεων και τέλος, παρουσιάζονται οι σχετικές με την προστασία του νερού διεθνείς νομικές ρυθμίσεις, οι οποίες εφαρμόζονται για την προστασία αυτού του πολύτιμου για την ανθρωπότητα αγαθού, ειδικότερα σε περίοδο ενόπλων συγκρούσεων.

Θα πρέπει αρχικά να παρατηρηθεί ότι διενέξεις σχετιζόμενες με το νερό έχουν, μέχρι σήμερα τουλάχιστον, εμφανιστεί συχνότερα σε τοπικό παρά σε διεθνές επίπεδο και η ένταση της σύγκρουσης είναι στις περισσότερες των περιπτώσεων αντιστρόφως ανάλογη με τη γεωγραφική κλίμακα της διένεξης. Όσο μικρότερη είναι δηλαδή η γεωγραφική περιοχή, στην οποία η διένεξη αναφέρεται, τόσο εντονότερη μορφή έχει παρατηρηθεί ότι παίρνει η εμφανιζόμενη βία.⁸ Παρά το γεγονός ότι οι διεθνείς διενέξεις γύρω από ζητήματα που σχετίζονται με το νερό δεν έχουν γίνει ακόμη η αιτία για την έκρηξη σοβαρών ενόπλων συγκρούσεων, έχουν εντούτοις συχνά οδηγήσει σε εντάσεις μεταξύ συνοριακών κρατών και έχουν παρακλίσει σημαντικά την ανάπτυξη τους, πράγμα που συμβαίνει π.χ. σε παρόχθια κράτη κατά μήκος του Νείλου, του Ευφράτη ή του Γάγγη.⁹ Όμως έστω και αν οι σχετικές διενέξεις περιορίζονται συνήθως σε τοπικό επίπεδο, μπορούν ωστόσο να επηρεάσουν γενικότερα τη σταθερότητα τόσο σε εθνικό όσο και ευρύτερα σε περιφερειακό επίπεδο.

Ο δυτικός κόσμος έχει αρχίσει να συνειδητοποιεί ότι το νερό αποτελεί ένα σοβαρό διακύβευμα και το γεγονός αυτό αλληλίζει το χάρτη των δυνητικών συγκρούσεων που απασχολούν τα διάφορα κέντρα λήψης αποφάσεων. Είναι πλέον σαφές, ότι όσο περισσότερο μία χώρα εξαρτάται από το νερό ενός ποταμού ή ενός υδροφόρου στρώματος ή αισθάνεται ισχυρότερη από μία γειτονική της χώρα, η οποία βρίσκεται πλησιέστερα στις εκβολές του, τόσο πιθανότερος είναι ο κίνδυνος έκρηξης μιας μελλοδικής σύγκρουσης. Βάσει της ανάλυσης του προγράμματος «Υδροφόρες Λεκάνες σε Κίνδυνο»,¹⁰ έχουν προσδιοριστεί συγκεκριμένες περιοχές της υφής, όπου οι υδρολογικές και πολιτικές συνθήκες αυξάνουν τις πιθανότητες κάποιας ένοπλης διένεξης γύρω από το νερό. Με βάση την εκτενή ανάλυση των υδροφόρων λεκανών των 263 διεθνών ποταμών που υπάρχουν στον πλανήτη, το πρόγραμμα θεωρεί ότι η πιθανότητα έκρηξης ενόπλων συγκρούσεων αυξάνει τόσο περισσότερο, όσο το ποσοστό αλληλαγών των υδάτων στις υδροφόρες λεκάνες υπερβαίνει την ικανότητα των εμπλεκόμενων κρατών να «απορροφήσουν» τις αλληλαγές αυτές. Ξαφνικές φυσικές αλληλαγές, σχετιζόμενες λ.χ. με τη διαφοροποίηση των συνθηκών του κλίματος στις υπό εξέταση περιοχές, όπως για παράδειγμα μεγάλες περιοδοί βροχοπτώσεων ή ξηρασίας, καθώς και η μειωμένη θεσμική ικανότητα των κρατών να προσαρμοστούν στις αλληλαγές αυτές, συμβάλλουν επίσης στην ανάπτυξη σχετικών διαφορών, οι οποίες μπορεί να καταλήξουν ακόμη και σε ένοπλες αντιπαραθέσεις γύρω από το νερό.

2. Παράγοντες σύνδεσης μελλοδικών ένοπλων συγκρούσεων και προβλημάτων σχετιζόμενων με το νερό

Κάποια βασικά παραδείγματα παραγόντων που εν δυνάμει υποκρύπτουν εστίες κρίσης σχετιζόμενες με το νερό, περιλαμβάνουν: α) τη χωρίς συντονισμό και συνεργασία μεταξύ των παρόχθιων κρατών ανάπτυξη ενός σημαντικού προγράμματος ή έργου που έχει επιπτώσεις στη ροή του νερού (π.χ. την κατασκευή ενός φράγματος), χωρίς μάλιστα να έχει προηγηθεί η συγκρότηση κάποιας αρμόδιας για το ζήτημα διακρατικής επιτροπής ή να έχει υπογραφεί κάποια σχετική σύμβαση μεταξύ τους β) την ύπαρξη διεθνοποιημένων λεκανών, όπως για παράδειγμα συμβαίνει στην μετασοβιετική κεντρική Ασία, οι οποίες αποτελούν αναπόφευκτα εστίες προβλημάτων γύρω από τα υδατικά τους αποθέματα και γ) την ύπαρξη γενικότερα εχθρότητας μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών, οπότε το νερό αποτελεί ίσως απλώς την αφορμή για την έκρηξη της βίαιης αντιπαράθεσης. Αυτή η προσέγγιση μας δίνει μία ομάδα δεικτών για παρατήρηση και έλεγχο των σημείων ανάφλεξης πιθανών ενόπλων συρράξεων, η οποία μπορεί να βοηθήσει στον προσδιορισμό του κρίσιμου σημείου καμπίης της ενδεχόμενης μελλοδικής κρίσης, ώστε να υπάρξει η δυνατότητα έγκαιρης πρόληψης σχετικών θεσμικών αλληλαγών προς την κατεύθυνση ανάπτυξης της ικανότητας πρόληψης της κρίσης. Κάποιοι από τους σημαντικότερους συσχετισμούς και παράγοντες σύνδεσης μεταξύ πιθανών μελλοδικών συγκρούσεων και προβλημάτων σχετιζόμενων με το νερό, μπορεί ειδικότερα να είναι οι ακόλουθοι:

A. Αντιπαραθέσεις γύρω από τις δυνατότητες πρόσβασης σε επαρκή αποθέματα ύδατος

Διενέξεις γύρω από το νερό είναι πολύ πιθανόν να εμφανιστούν σε περιπτώσεις, κατά τις οποίες ανακύπτουν διαφορές σχετικά με τις δυνατότητες πρόσβασης σε επαρκείς ποσότητες και καλής ποιότητας αποθέματα ύδατος. Σε αυτές τις περιπτώσεις, ακόμα και όταν τα υδατικά αποθέματα δεν είναι ακόμα σοβαρά περιορισμένα, ο τρόπος κατανομής του νερού μεταξύ διαφορετικών χρηστών και χρήσεων (π.χ. θα προτιμηθούν οι αστικές ή οι αγροτικές χρήσεις;) μπορεί να προκαλέσει ιδιαίτερες αμφισβητήσεις και αντι-

8. Βλ. σχετ. Wolf A.T., «Water and human security», AVISO 3 (1999, June), Victoria, Canada: The Global Environmental Change and Human Security Project, Carius A., Dabelko G.D., Wolf A.T., Water, Conflict and Cooperation, διαθέσιμο στο διαδίκτυο, www.unglobalsecurity.org/pdf/Caruis_Dabelko_Wolf.pdf

9. Ήδη από το 1985, ο Μπουτρός - Γκάηλ, τότε Υπουργός Εξωτερικών της Αιγύπτου, δήλωνε ότι: «Ο επόμενος πόλεμος στην περιοχή μας θα οφείλεται στα νερά του Νείλου και όχι στην πολιτική». Βλ. Boniface P., Οι Πόλεμοι του Αύριο, ό.π., σελ. 148.

10. «Basins at Risk». Βλ. σχετ., Wolf A.T., Shira B.Y., Giordano M., «International waters: identifying basins at risk», *Water Policy* 5 (2003), σελ. 29-60.

παραθέσεις.¹¹ Από την άλλη πλευρά, η κακή ποιότητα του νερού, η οποία μπορεί να προκαλέσει σοβαρές απειλές για την υγεία των χρηστών, αποτελεί επίσης μια πηγή πιθανών βίαιων αντιπαραθέσεων. Σε κάθε περίπτωση, όταν μειώνονται τα αποθέματα νερού σε ευρέως υδροδοτούμενες περιοχές, είτε από την άποψη της ποσότητας είτε από θέμα ποιότητας, η μείωση αυτή είναι πολύ πιθανό να προκαλέσει κύματα μετανάστευσης, τα οποία περαιτέρω θα μπορούσαν να αποσταθεροποιήσουν πολιτικά τις υποδεχόμενες τους μετανάστες περιοχές ή ακόμη και τις γειτονικές τους χώρες.

Β. Απώλεια οικονομικών πόρων, νερό και αστικές διενέξεις

Η σπουδαιότητα του νερού για τη στήριξη των ανθρωπινων οικονομικών πόρων μπορεί έμμεσα να το συνδέσει με σοβαρές αντιπαραθέσεις γύρω από αυτό. Το νερό αποτελεί βασικό παράγοντα για την αγροτική καλλιέργεια, η οποία παραδοσιακά είναι η μεγαλύτερη πηγή οικονομικών πόρων για τον άνθρωπο και συνακόλουθα, εάν αυτοί οι οικονομικοί πόροι δεν είναι πλέον διαθέσιμοι, οι αγροτικοί πληθυσμοί εξαναγκάζονται να εγκαταλείψουν τη γεωργία, είτε αναζητώντας ευκαιρίες απασχόλησης στις μεγάλες πόλεις, είτε στρεφόμενοι σε άλλους, πολύ συχνά παράνομους τρόπους για την εξασφάλιση των αναγκών τους προς το ζην. Η μετανάστευση –η οποία προκαλείται από την έλλειψη ύδατος, από ξαφνικές περιόδους ξηρασίας ή πλημμυρών, από την κατασκευή έργων υποδομής (κυρίως φραγμάτων), από τη ρύπανση ή την απώλεια γενικότερα οικονομικών πόρων, που συχνά προέρχονται από τις αγροτικές καλλιέργειες– είναι πολύ εύκολο να αποτελέσει αιτία πρόκλησης εντάσεων μεταξύ των πληθυσμών που ήδη κατοικούν σε μία περιοχή και των μεταναστών που εισρέουν σε αυτήν, ειδικά όταν το γεγονός αυτό αυξάνει την πίεση που προϋπάρχει ενόψει των ήδη λιγοστών υπαρχόντων αποθεμάτων ύδατος. Η φτώχεια που επιφέρει η απώλεια των οικονομικών πόρων προσδιορίζεται ως ένας κοινός παρονομαστής των αιτιών των συγκρούσεων που έχουν εμφανιστεί, περισσότερο με τη μορφή εμφύλιων πολέμων, στην Αφρική, τη Νότια Ασία και τη Λατινική Αμερική, κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας.¹²

Γ. Συγκρούσεις για τη διαχείριση των υδάτων

Πάντως στις περισσότερες των περιπτώσεων, δεν είναι η έλλειψη ύδατος που οδηγεί στην σύγκρουση, αλλά περισσότερο ο ανεπαρκής τρόπος, με τον οποίο γίνεται η διαχείριση των υπαρχόντων αποθεμάτων νερού. Υπάρχουν πολλοί λόγοι για τους οποίους αποτυγχάνει η διαχείριση των πόρων αυτών, στους οποίους συμπεριλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, η έλλειψη κατάλληλων Οργανισμών, οι οποίοι θα αναλάβουν την απαιτούμενη διαχείριση και έλεγχο των υδατικών αποθεμάτων μιας περιοχής, η ανεπαρκής διοικητική ικανότητα των τοπικών ιδρυμάτων, η έλλειψη διαφάνειας, οι μη επακριβώς προσδιορισμένες αρμοδιότητες των αρμόδιων οργάνων διαχείρισης, η έλλειψη γενικότερα της απαραίτητης θεσμικής υποδομής. Η διαχείριση των υδατικών πόρων είναι ένα ζήτημα ιδιαίτερα σύνθετο, πολύ στενά μάλλιστα συνδεδεμένο με την πολιτική. Το να εξισορροπούνται τα ανταγωνιστικά, τις περισσότερες φορές,

οικονομικά κυρίως συμφέροντα, τα οποία αναφέρονται γύρω από την κατανομή του νερού και τη διαχείριση της μείωσης ή της έλλειψης των υδατικών αποθεμάτων, απαιτεί την ύπαρξη ή τη δημιουργία ισχυρών ιδρυμάτων διαχείρισης. Η δημιουργία μίας αξιόπιστης βάσης δεδομένων, η οποία θα συμπεριλαμβάνει μετεωρολογικά, υδρολογικά και κοινωνικοοικονομικά στοιχεία, θα μπορούσε να αποτελέσει ένα θεμελιώδες εργαλείο για μία διορατική διαχείριση των υδάτινων πόρων. Όμως συχνά είναι δύσκολο να ληφθούν αξιόπιστες πληροφορίες, ειδικά στις αναπτυσσόμενες χώρες, όπου υπάρχουν βέβαια και τα μεγαλύτερα προβλήματα γύρω από το νερό. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι ανακύπτουν συχνά εσωτερικές διαμάχες γύρω από το νερό, όταν οι σχετικές διοικητικές αποφάσεις λαμβάνονται χωρίς να υπάρχει ικανοποιητική συμμετοχή των τοπικών κοινοτήτων, των χρηστών των συγκεκριμένων υδάτινων πόρων, είναι δε ιδιαίτερα πιθανόν να εκδηλωθούν εντάσεις γύρω από το νερό, όταν ο πληθυσμός υποψιάζεται ότι ο τρόπος κατανομής του «εκτρέπει» τους υδάτινους πόρους προς την εξυπηρέτηση ιδιωτικών συμφερόντων και κέρδους ή όταν ορίζονται δικαιώματα χρήσης ύδατος χωρίς να ακολουθούνται απόλυτα διαφανείς διαδικασίες.

3. Οι κανόνες του ΔΑΔ για την προστασία του νερού κατά τη διάρκεια ενόπλων συγκρούσεων

Οι κανόνες του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου (ΔΑΔ) που εφαρμόζεται κατά τη διάρκεια ενόπλων συγκρούσεων, στοχεύουν γενικά στην προστασία ορισμένων κατηγοριών προσώπων και αντικειμένων από τις δυσμενείς συνέπειες των εχθροπραξιών, οι οποίες μπορεί να έχουν επίσης σο-

11. Σε χώρες της Β. Αφρικής, όπως συμβαίνει στην Τυνσία για παράδειγμα, σκανδαλώδεις ποσότητες νερού παρέχονται αφειδώς για τις ανάγκες των ανεπτυγμένων τουριστικά παράλιων περιοχών, ενώ η έλλειψη νερού προκαλεί ήδη σοβαρές ανησυχίες, αφού αναλογούν ανά κάτοικο, μόνο 500 κυβικά μέτρα νερού ετησίως. Στο Μαρόκο αναλογούν 800, στην Αλγερία λιγότερα από 700, ενώ προβλέπεται ότι μελλοντικά, η ζήτηση θα παρουσιάσει αξιοσημείωτη αύξηση, δεδομένου ότι μέχρι το 2025 ο πληθυσμός τους θα έχει διπλασιαστεί, με αποτέλεσμα τα διαθέσιμα ανανεώσιμα αποθέματα ύδατος ανά κάτοικο να μειωθούν περισσότερο από το μισό. Στις χώρες αυτές η κατάσταση θα γίνει εκρηκτική, εξαιτίας δύο παρατηρούμενων τάσεων· αφενός της έντασης της ζήτησης στις μεσογειακές τους περιοχές, που είναι αποτέλεσμα της εκεί συγκέντρωσης του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού και των καλλιιεργήσιμων εδαφών, όπως επίσης και της αύξησης του τουρισμού, με τις τεράστιες ανάγκες του σε νερό και αφετέρου, της κορήγησης στον αγροτικό τομέα του 80% περίπου των διαθέσιμων αποθεμάτων, χωρίς ωστόσο να εξασφαλίζεται παράλληλα επαρκής γεωργική παραγωγή για την ικανοποίηση των διατροφικών αναγκών του πληθυσμού.

12. Βλ. σχετ., *Ohlsson L.*, «Livelihood conflicts: Linking poverty and environment as causes of conflict», Stockholm 2000: Swedish International Development Agency, Department of Natural Resources and the Environment. Ενδεικτική είναι η περίπτωση της Ρουάντα, καθώς πριν από τον εμφύλιο πόλεμο, η χώρα παρουσίαζε υπερβολική πληθυσμιακή πυκνότητα στις αγροτικές της περιοχές, η οποία συνδυασμένη με μία σοβαρότατη ανεπάρκεια των αποθεμάτων νερού (λιγότερα από 6 κυβικά μέτρα ανά κάτοικο ημερησίως), αποτέλεσε έναν από τους παράγοντες αποσταθεροποίησης της περιοχής και έκρηξης της ένοπλης βίας.

βαρές δυσμενείς επιπτώσεις στο περιβάλλον¹³ και ιδιαίτερα στο νερό, τις δυνατότητες χρήσης ή την ποιότητά του και ειδικότερα, στα υδάτινα αποθέματα του πλανήτη. Το νερό αποτελεί ένα απόλυτα αναγκαίο και συνακόλουθα αναντικατάστατο αγαθό για την ικανοποίηση των βασικών αναγκών επιβίωσης των προστατευμένων από τις ρυθμίσεις του ΔΑΔ προσώπων κατά τη διάρκεια των ενόπλων συγκρούσεων. Ιδιαίτερη μνεία θα γίνει στη συνέχεια στις αρμοδιότητες των οργανώσεων πολιτικής προστασίας, όπως προσδιορίζονται στις διατάξεις του Πρόσθετου στις Συμβάσεις της Γενεύης του 1949 Πρωτοκόλλου Ι του 1977, καθώς και στο ρόλο του Ερυθρού Σταυρού, όμως θα πρέπει πρωταρχικά να εξεταστούν οι προβλεπόμενες από το ΔΑΔ απαγορεύσεις σχετικά με τη συμπεριφορά των εμπόλεμων κατά τη διάρκεια των εχθροπραξιών.

A. Απαγορεύσεις σχετιζόμενες με τη συμπεριφορά των εμπολέμων

Εκτός από τη γενική προστασία που παρέχεται σύμφωνα με τις διατάξεις του ΔΑΔ σε όλα τα πολιτικά (μη-στρατιωτικά) αντικείμενα, το νερό ως στοιχείο απόλυτα συνδεδεμένο με το περιβάλλον, καλύπτεται έμμεσα από όλους τους προστατευτικούς κανόνες που ισχύουν για το τελεutaίο.¹⁴ Τέσσερις όμως βασικές απαγορεύσεις σχετίζονται ειδικότερα με το συγκεκριμένο ζήτημα, οι οποίες αφορούν πρώτον στην απαγόρευση δηλητηρίασης του νερού ως μέσου εχθροπραξίας, δεύτερον στις καταστροφές ή ιδιοποιήσεις εχθρικής ιδιοκτησίας, τρίτον στις επιθέσεις εναντίον αντικειμένων απαραίτητων για την επιβίωση του άμαχου πληθυσμού και τέταρτον στις επιθέσεις εναντίον έργων ή εγκαταστάσεων που περιέχουν «επικίνδυνες δυνάμεις».

i. Απαγόρευση χρήσης δηλητηρίων

Ο εθιμικός αυτός κανόνας μπορεί να αναζητηθεί στους Κανονισμούς της Χάγης, οι οποίοι προσαρτήθηκαν στις Συμβάσεις της Χάγης του 1899 και 1907,¹⁵ στο κοινό άρθρο 23(α) των οποίων ορίζεται ρητά ότι εκτός των απαγορεύσεων που καθορίστηκαν με ειδικές συμβάσεις, απαγορεύεται ιδίως η χρήση δηλητηρίου ή τα δηλητηριώδη όπλα από τους εμπόλεμους. Νωρίτερα, ήδη κατά τη διάρκεια του Αμερικανικού Εμφύλιου Πολέμου το 1863, ο *Francis Lieber*¹⁶ είχε παρουσιάσει ένα από τα πληρέστερα μέχρι τότε στρατιωτικά εγχειρίδια σχετικά με τη συμπεριφορά των μελών των ενόπλων δυνάμεων των ΗΠΑ στο πεδίο της μάχης. Το άρθρο 13 του «Κώδικα Lieber» προέβλεπε ότι η στρατιωτική ανάγκη δεν αναγνωρίζει σε καμία περίπτωση τη νομιμότητα χρήσης δηλητηρίων, ως μέσου εχθροπραξίας, ούτε την ερήμωση μίας περιοχής. Εξάλλου, τόσο στη Διακήρυξη των Βρυξελλών (The Brussels Declaration) του 1874 όσο και στο Εγχειρίδιο της Οξφόρδης (Oxford Manual) που υιοθετήθηκε από το Ινστιτούτο Διεθνούς Δικαίου (Institute of International Law) το 1980, επίσης περιέχονται παρόμοιες ρυθμίσεις [άρθρα 13(α) και 8(α), αντίστοιχα]. Πρέπει δε να σημειωθεί ότι ακόμα και σε περιπτώσεις που τα σχετικά διεθνή κείμενα δεν αναφέρονται ρητά στο νερό, η γενική απαγόρευση χρήσης δηλητηρίων επεκτείνεται και σε αυτό το ζωτικής σημασίας για την ανθρωπότητα αγαθό, δεδομένου ότι η απαγόρευση είναι γενική στο πεδίο αναφοράς της.¹⁷

ii. Απαγόρευση καταστροφής εχθρικής ιδιοκτησίας

Το νερό μπορεί να αποτελεί μέρος είτε δημόσιας είτε ιδιωτικής ιδιοκτησίας. Κωδικοποιώντας έναν διεθνώς αναγνωρισμένο κανόνα, οι Κανονισμοί της Χάγης του 1899 και 1907, στο άρθρο 23(ζ), δηλώνουν ότι απαγορεύεται ιδίως η

13. Για τις ιδιαίτερα σοβαρές επιπτώσεις των σύγχρονων εχθροπραξιών στο ανθρώπινο περιβάλλον και τους κανόνες του ΔΑΔ που αποσκοπούν στην προστασία του, βλ. *Γιάρνι E.*, *Περιβάλλον & Πόλεμος*. Η διεθνής προστασία του περιβάλλοντος κατά τη διάρκεια ενόπλων συγκρούσεων, ΠερΔικ 2003, σελ. 730-753.
14. Εκτός από τις διατάξεις των άρθρων 35 παρ. 3 («Απαγορεύεται η χρήση μεθόδων ή μέσων πολέμου που έχουν σκοπό ή από τα οποία μπορεί κανείς να αναμένει, να προκαλέσουν ευρεία, μακροπρόθεσμη και δριμύεια βλάβη στο φυσικό περιβάλλον») και 55 («Κατά τη διεξαγωγή πολέμου θα λαμβάνεται φροντίδα, ώστε να προστατεύεται το φυσικό περιβάλλον από εκτεταμένες, μακροπρόθεσμες και σοβαρές ζημιές. Η προστασία αυτή περιλαμβάνει απαγόρευση της χρήσεως μεθόδων ή μέσων διεξαγωγής πολέμου, τα οποία προορίζονται ή αναμένεται να προκαλέσουν τέτοιες ζημιές στο φυσικό περιβάλλον και με αυτόν τον τρόπο να βλάψουν την υγεία ή επιβίωση του πληθυσμού») του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου Ι στις Συμβάσεις της Γενεύης του 1949, που υιοθετήθηκε το 1977 και κυρώθηκε από τη χώρα μας με τον Ν 1786/1988 (ΦΕΚ Α' 125) και της Σύμβασης σχετικά με την απαγόρευση στρατιωτικής ή οποιασδήποτε άλλης εχθρικής χρήσης των τεχνικών μεθόδων για την τροποποίηση του περιβάλλοντος (Σύμβαση ENMOD), που κυρώθηκε από τη χώρα μας με τον Ν 1362/1983 (ΦΕΚ Α' 78), υπάρχουν και μερικοί άλλοι κανόνες που αξίζει εδώ να αναφερθούν, όπως για παράδειγμα, ότι οι εμπόλεμοι δεν έχουν απεριόριστο δικαίωμα να υιοθετήσουν μέσα τραυματισμού του αντιπάλου (Κανονισμοί της Χάγης, που προσαρτώνται στη Σύμβαση αριθ. IV της Χάγης του 1907, άρθρο 22 και Πρόσθετο Πρωτοκόλλο Ι του 1977, άρθρο 35 παρ. 1). Η ίδια αρχή επαναβεβαιώθηκε στο XXVIII Ψήφισμα της 20ής Διεθνούς Διάσκεψης του Ερυθρού Σταυρού (Βιέννη 1965) και στο Προοίμιο της Σύμβασης του 1980 σχετικά με τις απαγορεύσεις ή περιορισμούς στη χρήση ορισμένων συμβατικών όπλων, που μπορεί να θεωρηθούν ως εξαιρετικές επιβλαβή ή ότι προκαλούν συνέπειες χωρίς διάκριση, η οποία κυρώθηκε από τη χώρα μας με τον Ν 1979/1991 (ΦΕΚ Α' 186).
15. Η Σύμβαση του 1899 «Περί των νόμων και εθίμων των εν τω κατά ξηρά πολέμου» υιοθετήθηκε στη Χάγη στις 17-29 Ιουλίου 1899, επικυρώθηκε δε και από τη χώρα μας με το ΒΔ της 21.12.1900 (ΦΕΚ Α' 223/1901). Η Σύμβαση του 1907 «Περί των Νόμων και Εθίμων του κατά ξηράν πολέμου» που υιοθετήθηκε επίσης στη Χάγη στις 18.10.1907, δεν επικυρώθηκε από τη χώρα μας, υπάρχει όμως μία ανεισημνη απόδοσή της στα ελληνικά στο έργο του *Χατζηλουκά Ι.*, *Διεθνές Δίκαιον του Πολέμου*, τ. Α', 1912, σελ. 267-280.
16. Ο *Francis Lieber*, Καθηγητής δικαίου και πολιτικών επιστημών στο Πανεπιστήμιο Columbia της Νέας Υόρκης, συντάξε με παρότρυνση του τότε Προέδρου των ΗΠΑ *A. Lincoln*, το 1861, ένα σύνολο οδηγιών με τη μορφή Κώδικα, προς τους διοικητές του αμερικανικού στρατού, που δημοσιοποιήθηκε με τη μορφή «διαταγών» (Orders) στις 24.4.1863 και τον τίτλο: «Οδηγίες για τους Διοικητές των στρατευμάτων των ΗΠΑ στο πεδίο της μάχης» (Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field). Βλ. σχετ., *Fleck D.*, (ed), *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts*, Oxford University Press, 1995.
17. Έχει ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι και ο ισλαμικός νόμος απαγορεύει ρητά τη δηλητηρίαση του νερού. Βλ. *Marin M.A.*, *The evolution and present status of the Laws of War*, Course texts of the Academy of International Law of The Hague, vol. 92, 1957 (II), σελ. 657. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι η Διακήρυξη που υιοθετήθηκε από το Διεθνές Ίδρυμα Ανθρωπιστικού Δικαίου του San Remo το 1990, επεκτείνει και στις μη-διεθνείς ένοπλες συγκρούσεις την απαγόρευση χρήσης δηλητηρίων ως μέσου ή μεθόδου εχθροπραξίας (βλ. Τμήμα Β' παρ. 3). Για το πλήρες κείμενο της Διακήρυξης του San Remo, βλ. *International Review of the Red Cross*, no 278, Σεπ.-Οκτ. 1990, σελ. 404.

καταστροφή ή κατάσχεση των εχθρικών ιδιοκτησιών, εκτός αν η τέτοια καταστροφή ή κατάσχεση απαιτείται επιτακτικά από τις ανάγκες του πολέμου. Η ίδια αρχή επανεμφανίζεται στο άρθρο 6(β) του Χάρτη του Διεθνούς Στρατιωτικού Δικαστηρίου της Νυρεμβέργης, αλλά και στο άρθρο 53 της Τέταρτης Συμβάσεως της Γενεύης του 1949.¹⁸ Σύμφωνα μάλιστα με το άρθρο 147 της τελευταίας, οι εκτενείς καταστροφές και ιδιοποίηση των εχθρικών ιδιοκτησιών και αγαθών, όταν δεν δικαιολογούνται από τις στρατιωτικές ανάγκες, όταν δηλαδή πραγματοποιούνται παρανόμως, αποτελούν σοβαρές παραβιάσεις του ανθρωπιστικού δικαίου, και κατά συνέπεια, τιμωρούνται ως εγκλήματα πολέμου. Το πλέγμα των κανόνων για την προστασία της εχθρικής ιδιοκτησίας συμπληρώνεται και από άλλες διατάξεις, σχετικές με την απαγόρευση κατάσχεσής της¹⁹ ή την απαγόρευση της λεηλασίας,²⁰ η οποία ισχύει για τα εδάφη των εχθρικών δυνάμεων και για τα εδάφη που τελούν υπό εχθρική κατοχή.

iii. Απαγόρευση καταστροφής των απαραίτητων για την επιβίωση του άμαχου πληθυσμού αντικειμένων

Μία καινοτομία που εισήχθη με τις διατάξεις του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου Ι στις Συμβάσεις της Γενεύης του 1949, για την προστασία των θυμάτων των διεθνών ενόπλιων συγκρούσεων, το οποίο υιοθετήθηκε στη Γενεύη το 1977 και κυρώθηκε από τη χώρα μας με τον Ν 1786/1988 (ΦΕΚ Α' 125), θεωρείται πολύ σημαντική στο συγκεκριμένο πλαίσιο προστασίας του νερού, καθώς αποσκοπεί στην προστασία των απαιτούμενων για την επιβίωση του άμαχου πληθυσμού αντικειμένων, απαγορεύοντας ρητά την επίθεση, καταστροφή, απομάκρυνση ή αχρήστευση των απαραίτητων για την επιβίωση του άμαχου πληθυσμού αντικειμένων ή αγαθών, όπως τρόφιμα, γεωργικές περιοχές για την παραγωγή τροφίμων, συγκομιδές, ζωικό κεφάλαιο, εγκαταστάσεις και παροχές πόσιμου νερού και έργα άρδευσης.²¹ Μόνο για λόγους επιτακτικής στρατιωτικής αναγκαιότητας ένα εμπόλεμο μέρος μπορεί να παρεκκλίνει από τις παραπάνω απαγορεύσεις και αυτό γίνεται σε αναγνώριση των ζωτικών αναγκών του ως κράτους, για την άμυνα του εθνικού του εδάφους και υπό τον όρο ότι θα έχει το έδαφος αυτό κάτω από τον έλεγχό του (βλ. άρθρο 54 παρ. 5 Πρόσθετου Πρωτοκόλλου Ι του 1977). Οι λέξεις που χρησιμοποιήθηκαν από τους συντάκτες του Πρωτοκόλλου για την περιγραφή των πράξεων που μπορούν να βλάψουν τέτοια αντικείμενα, σκοπεύουν να καλύψουν όλες τις δυνατότητες προσβολής τους, καθώς προβλέπεται, όπως προαναφέρουμε, ότι είναι απαγορευμένη η επίθεση, η καταστροφή, η απομάκρυνση ή αχρήστευση τέτοιων αντικειμένων, συμπεριλαμβανομένης της μόλυνσης από χημικές ουσίες ή άλλους παράγοντες.²²

Η ίδια διατύπωση χρησιμοποιείται στο άρθρο 14 του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου ΙΙ του 1977 που εφαρμόζεται στις μη-διεθνείς ένοπλες συγκρούσεις, το οποίο αναφέρει ως παραδείγματα τέτοιων αντικειμένων τις εγκαταστάσεις πόσιμου νερού, των προμηθειών ή των έργων άρδευσης.²³ Μία παρέκκλιση από την κατάσταση απόλυτης προστασίας των απαραίτητων για την επιβίωση του άμαχου πληθυσμού αντικειμένων επιτρέπεται μόνο εάν χρησιμοποιούν αποκλειστικά ως μέσο συντήρησης των μελών των ενόπλιων δυνάμεων ή για την άμεση υποστήριξη των στρατιωτικών

θέσεων και επιχειρήσεων. Ακόμη και σε αυτές όμως τις περιπτώσεις, οι εμπόλεμοι οφείλουν να απέσχουν από οποιαδήποτε δράση μπορεί να αναμένεται ότι θα αφήσει τον άμαχο πληθυσμό χωρίς τροφή ή θα του στερήσει τα ζωτικής σημασίας αποθέματα ύδατος, σε σημείο πρόκλησης λιμοκτονίας ή εξαναγκασμού του σε μετακίνηση (βλ. άρθρο 54 παρ. 3 Πρόσθετου Πρωτοκόλλου Ι). Πολεμική δράση με τη μορφή αντιποίνων εναντίον των αναγκαίων για την επιβίωση του πληθυσμού αντικειμένων είναι επίσης απαγορευμένη (άρθρο 54 παρ. 4). Δυστυχώς αυτή η απαγόρευση δεν εμφανίζεται στο Πρόσθετο Πρωτόκολλο ΙΙ, το σχετικό με τις μη-διεθνείς ένοπλες συγκρούσεις.

iv. Απαγόρευση επιθέσεων σε έργα και εγκαταστάσεις που περιέχουν επικίνδυνες δυνάμεις

Λαμβάνοντας υπόψη τις εξαιρετικά δυσμενείς συνέπειες που μπορεί να έχουν επάνω στον άμαχο πληθυσμό και την ιδιοκτησία του οι επιθέσεις εναντίον έργων και εγκαταστάσεων που περιέχουν «επικίνδυνες δυνάμεις», οι διατάξεις των Πρόσθετων Πρωτοκόλλων του 1977 απαγορεύουν τέτοιες επιθέσεις, ακόμη και σε περιπτώσεις όπου οι εν λόγω εγκαταστάσεις και έργα αποτελούν στρατιωτικούς στόχους (βλ. Πρωτόκολλο Ι, άρθρο 56 και Πρωτόκολλο ΙΙ, άρθρο 15). Τρεις τύποι έργων ή εγκαταστάσεων προσδιορίζονται ως περιέχοντα «επικίνδυνες δυνάμεις» και συγκεκριμένα: τα φράγματα, τα αναχώματα και οι πυρηνικοί σταθμοί παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας. Και αυτό συμβαίνει διότι

18. Η Τέταρτη Σύμβαση της Γενεύης του 1949 υιοθετήθηκε στις 12.8.1949 και κυρώθηκε από τη χώρα μας με τον Ν 3481/1956 (ΦΕΚ Α' 3). Στο άρθρο 53 αυτής ορίζεται ότι: «Απαγορεύεται εις την κατέχουσαν Δύναμιν να καταστρέψη την κινητήν ή ακίνητον περιουσίαν την ανήκουσαν ατομικώς ή ομαδικώς εις ιδιώτας, εις το Κράτος ή πρόσωπα δημοσίου δικαίου, εις κοινωνικά ή εις συνεργατικάς οργανώσεις, εκτός των περιπτώσεων που αι καταστροφαι αύται θα καθίσταντο απολύτως αναγκαίαι λόγω των στρατιωτικών επιχειρήσεων».

19. Βλ. άρθρο 46 των Κανονισμών της Χάγης, σύμφωνα με το οποίο απαγορεύεται η δήμευση ιδιωτικής περιουσίας.

20. Βλ. άρθρα 28 («απαγορεύεται η λεηλασία πόλεως ή τόπου εξ εφόδου κυριευθέντων») και 47 («Η λεηλασία ρητώς απαγορεύεται») των Κανονισμών της Χάγης και άρθρο 33 περ. 2 της Τέταρτης Συμβάσεως της Γενεύης του 1949 («Απαγορεύεται η λεηλασία»). Οι κανόνες σχετικά με τις μη-διεθνείς ένοπλες συρράξεις απαγορεύουν επίσης τη λεηλασία [βλ. άρθρο 4 παρ. 2(ζ) του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου ΙΙ του 1977, που κυρώθηκε από τη χώρα μας με τον Ν 2105/1992 (ΦΕΚ Α' 196)].

21. Πρόσθετο Πρωτόκολλο Ι του 1977 (κυρωθέν με τον Ν 1786/1988), άρθρο 54 παρ. 2. Βλ. ειδικότερα, Χατζηκωνσταντίνου Κ., «Το πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο στις Συμβάσεις της Γενεύης του 1949 και η προστασία του περιβάλλοντος», σε Περάκη Σ., (επιμ.), «Το νέο Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο των Ενόπλιων Συρράξεων», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 1989, σελ. 161-169.

22. Για την ερμηνεία αυτή των συγκεκριμένων διατάξεων του Πρωτοκόλλου, βλ. Sandoz Y., Swinarski Ch., Zimmermann B., (ed.), Commentary on the Additional Protocols of 1977 to the Geneva Conventions of 1949, ICRC and Martinus Nijhoff Publishers, Geneva 1987, σελ. 655.

23. Βλ. άρθρο 14 του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου ΙΙ του 1977 (Ν 2105/1992): «Ο εξαναγκασμός των πολιτών σε λιμοκτονία ως μέθοδος μάχης απαγορεύεται. Ως εκ τούτου, απαγορεύεται η επίθεση, η καταστροφή, η απομάκρυνση ή η περιαγωγή σε κατάσταση αχρηστίας για τον παραπάνω σκοπό, αντικειμένων αναγκαίων για την επιβίωση του άμαχου πληθυσμού, όπως τροφίμων, των αγροτικών περιοχών των προορισμένων για την παραγωγή τροφίμων, της συγκομιδής, των ζώων, των εγκαταστάσεων πόσιμου ύδατος και των εφοδίων ως και των αρδευτικών έργων».

οι επιθέσεις εναντίον τους μπορεί να προκαλέσουν την έκλυση επικίνδυνων δυνάμεων και συνακόλουθα, σοβαρές απώλειες ανάμεσα στον άμαχο πληθυσμό. Η εμπειρία προγενέστερων ενόπλων συγκρούσεων έχει δείξει παρ' όλη αυτά ότι οι συγκεκριμένες εγκαταστάσεις και έργα θεωρούνται από τους εμπολέμους στόχοι προτεραιότητας, η καταστροφή των οποίων μπορεί να κρίνει την έκβαση μιας μάχης ή ακόμα και ενός πολέμου. Στο κείμενο των πρωτοκόλλων, λήφθηκαν υπόψη οι εγγενείς κίνδυνοι, που ξεπερνούν στις περιπτώσεις αυτές κατά πολύ την ανάγκη προσβολής θεμιτών στρατιωτικών στόχων και έτσι συμπεριλήφθηκαν και οι παρακάτω προβλήψεις, για τη συμπλήρωση του παρεχόμενου πλέγματος προστασίας, ως εξής:

Δεν μπορούν να γίνουν αντικείμενο επίθεσης, εκτός των ανωτέρω, ούτε άλλοι στρατιωτικοί στόχοι, οι οποίοι βρίσκονται κοντά σε τέτοιες εγκαταστάσεις, εάν λόγω της επίθεσης είναι πιθανόν να προκληθεί έκλυση των επικίνδυνων δυνάμεων που περιέχονται στις προσβαλλόμενες εγκαταστάσεις και έργα, η οποία μπορεί να έχει ως επακόλουθο σοβαρές απώλειες μεταξύ του αμάχου πληθυσμού.²⁴ Η ειδική προστασία που παρέχεται έναντι επιθέσεων, οι οποίες στρέφονται εις βάρος των δύο τύπων εγκαταστάσεων (φράγματα, αναχώματα και πυρηνικοί σταθμοί παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας αφ' ενός και στρατιωτικοί στόχοι που βρίσκονται σε ή κοντά σε τέτοιες εγκαταστάσεις αφ' ετέρου), παραμερίζεται μόνο όταν συντρέχουν αθροιστικά οι εξής προϋποθέσεις: *πρώτον* όταν οι εγκαταστάσεις αυτές χρησιμοποιούνται για την τακτική, σημαντική και άμεση υποστήριξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων και *δεύτερον* όταν μια τέτοια επίθεση είναι ο μόνος εφικτός τρόπος για να τεθεί τέρμα σε αυτήν την υποστήριξη.²⁵

Η παρ. 3 του άρθρου 56 του Πρωτοκόλλου Ι προβλέπει γενικά ότι οι εμπόλεμοι έχουν υποχρέωση να λαμβάνουν όλα τα απαραίτητα προληπτικά μέτρα, προκειμένου να εξασφαλιστεί ότι ο άμαχος πληθυσμός θα έχει την προβλεπόμενη από το ανθρωπιστικό δίκαιο προστασία. Στο δεύτερο εδάφιο της παραγράφου αυτής ορίζεται ειδικότερα ότι σε περίπτωση επίθεσης εναντίον τέτοιων στόχων (όταν έχει παύσει σύμφωνα με τα προαναφερόμενα η προστασία τους), θα πρέπει να λαμβάνονται όλες οι πρακτικές προφυλάξεις για την αποφυγή έκλυσης των επικίνδυνων δυνάμεων. Το συγκεκριμένο άρθρο δεν αναφέρεται ειδικά στην προστασία της αστικής ιδιοκτησίας, αλλ'α μπορεί να συναχθεί ότι το ζήτημα αυτό καλύπτεται ακριβώς από το γενικό περιεχόμενο του δευτέρου εδαφίου της παρ. 3 του άρθρου 56 του πρωτοκόλλου. Τα αντίποινα εναντίον τέτοιων εγκαταστάσεων και στρατιωτικών στόχων είναι απαγορευμένα,²⁶ ενώ η γενική απαγόρευση ως προς την εγκατάσταση οποιωνδήποτε στρατιωτικών στόχων κοντά σε τέτοιες εγκαταστάσεις και έργα μετριάζεται με την παροχή αδειας δημιουργίας κοντά σε αυτά καθαρώς αμυντικών εγκαταστάσεων για την προστασία τους.²⁷

Από την άποψη της καταστολής, η πραγματοποίηση επίθεσης εναντίον εγκαταστάσεων ή έργων που περιέχουν επικίνδυνες δυνάμεις, με γνώση ότι μία τέτοια επίθεση θα προκαλέσει υπερβολικές απώλειες ζωής, τραυματισμό σε πολίτες ή ζημιές σε πολιτικά αντικείμενα, όπως προσδιορίζονται στο άρθρο 57 παρ. 2α' (iii) του Πρωτοκόλλου Ι, θεωρείται σοβαρή παραβίαση των Συμβάσεων της Γενεύης και του Πρωτοκόλλου και ως εκ τούτου, τιμωρείται ως

εγκλημα πολέμου.²⁸ Η τήρηση και εφαρμογή των προαναφερόμενων κανόνων, οι οποίοι αποσκοπούν στη ρύθμιση της συμπεριφοράς των εμπολέμων κατά τη διάρκεια των εχθροπραξιών, θεωρείται επαρκής για τη διασφάλιση μίας αποτελεσματικής προστασίας των υδάτινων πόρων και των σχετικών με το νερό εγκαταστάσεων, που αποτελούν άκρως απαραίτητα για την επιβίωση του αμάχου πληθυσμού στοιχεία. Τα συμμετέχοντα στη σύγκρουση μέρη έχουν όμως και περαιτέρω υποχρεώσεις, που σχετίζονται με την προστασία των θυμάτων της σύγκρουσης. Μία από τις πρωταρχικές αυτές υποχρεώσεις τους, είναι η παροχή πόσιμου ύδατος.²⁹

24. Βλ. Πρωτόκολλο Ι άρθρο 56 παρ. 1 εδάφ. β'.

25. Βλ. Πρωτόκολλο Ι άρθρο 56 παρ. 2 περ. α', β' και γ': «2. Παύει η ειδική προστασία κατά επίθεσης που προβλέπεται από την παρ. 1α) για το φράγμα ή αναχώμα, μόνο εάν χρησιμοποιείται για άλλες λειτουργίες εκτός της κανονικής και για την τακτική, σημαντική και άμεση υποστήριξη στρατιωτικών επιχειρήσεων και εάν μία τέτοια επίθεση είναι ο μόνος δυνατός τρόπος για να τεθεί τέρμα σε αυτή την υποστήριξη, β) για πυρηνικό σταθμό παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας μόνο εάν παρέχει ηλεκτρικό ρεύμα για τακτική, σημαντική και άμεση υποστήριξη στρατιωτικών επιχειρήσεων και αν μια τέτοια επίθεση είναι ο μόνος δυνατός τρόπος να τεθεί τέρμα σε αυτήν την υποστήριξη, γ) για άλλους στρατιωτικούς στόχους που βρίσκονται πλησίον ή πέριξ αυτών των έργων ή εγκαταστάσεων μόνο εάν χρησιμοποιούνται για τακτική, σημαντική και άμεση υποστήριξη στρατιωτικών επιχειρήσεων και αν μια τέτοια επίθεση είναι ο μόνος δυνατός τρόπος να τεθεί τέρμα σε αυτή την υποστήριξη».

26. «Απαγορεύεται η χρησιμοποίηση οποιουδήποτε από τα έργα, εγκαταστάσεις ή στρατιωτικούς στόχους που αναφέρονται στην παρ. 1, ως αντικείμενο αντιποίνων», άρθρο 56 παρ. 4 του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου Ι.

27. Βλ. άρθρο 56 παρ. 5 Πρόσθετου Πρωτοκόλλου Ι. Οι αμυντικές αυτές εγκαταστάσεις δεν επιτρέπεται να γίνουν στόχοι επίθεσης, όταν δεν χρησιμοποιούνται σε άλλες εχθροπραξίες παρά μόνο για την άμυνα των εγκαταστάσεων και εφόσον ο εξοπλισμός τους περιορίζεται σε όπλα ικανά για την απόκρουση και μόνο εχθρικής ενέργειας. Τίθεται βέβαια εδώ το ζήτημα πώς μετά από μία επίθεση εναντίον τους, η οποία θα επιφέρει ενδεχομένως την ολοκληρωτική καταστροφή τους, θα είναι δυνατόν να διαπιστωθεί εάν έφεραν και επιθετικά όπλα ή εάν είχαν συμμετοχή και σε άλλου είδους εχθροπραξίες.

28. Βλ. σχετ., Πρωτόκολλο Ι άρθρο 85 παρ. 3, περ. γ': «3. Εκτός των σοβαρών παραβιάσεων που προσδιορίζονται στο άρθρο 11, οι ακόλουθες πράξεις θα θεωρούνται ως σοβαρές παραβιάσεις του παρόντος Πρωτοκόλλου, σε περίπτωση που διαπράττονται εσκεμμένα κατά παράβαση των σχετικών διατάξεων του Πρωτοκόλλου και προκαλούν θάνατο ή σοβαρή βλάβη του σώματος ή της υγείας: α)... β)... γ) Εξαπόλυση επίθεσης κατά έργων ή εγκαταστάσεων που περιέχουν επικίνδυνες δυνάμεις με επίγνωση ότι μία τέτοια επίθεση θα προκαλέσει εξαιρετική απώλεια σε ζωές, τραυματισμούς αμάχων ή ζημιά σε αστικά αντικείμενα, όπως προσδιορίζονται στο άρθρο 57 παρ. 2α' (iii)».

29. Οι σχετικές προβλήψεις των δύο Πρωτοκόλλων του 1977 δεν θα εξεταστούν αναλυτικότερα εδώ. Πάντως, η μεταφορά διά μέσου του νερού αποτελεί επίσης ένα σημαντικό και σε μερικές περιπτώσεις, άκρως απαραίτητο τρόπο μετακίνησης. Εκτός από τις προβλήψεις των άρθρων 54 και 56 που εξετάστηκαν παραπάνω, το Πρωτόκολλο Ι περιέχει αναφορές στο νερό και σε άλλα άρθρα του, που απεικονίζουν μια ευρύτερη προσέγγιση, όπως συμβαίνει στις διατάξεις των άρθρων 8(β), 23 παρ. 1 και 44 παρ. 8. Σε ένα διαφορετικό πλαίσιο αναφοράς, σημειώνεται ότι το νερό προσδιορίζεται επίσης, ως ένα από τα μέσα διαφυγής, τα οποία οι αιχμάλωτοι πολέμου μπορούν να χρησιμοποιήσουν για την απόδραση τους (βλ. Τρίτη Σύμβαση της Γενεύης του 1949, άρθρο 91 παρ. 3).

B. Το νερό ως αναγκαίος όρος επιβίωσης των προστατευμένων από το ΔΑΔ προσώπων

Το ΔΑΔ επιδιώκει να εξασφαλίσει τις κατ' ελάχιστον απαιτούμενες «κανονικές» συνθήκες διαβίωσης για τα πρόσωπα που προστατεύει, τα θύματα δηλαδή μίας ένοπλης σύγκρουσης. Η ανθρωπιστική μεταχείριση αποτελεί τη βάση μίας τέτοιας «κανονικότητας» και βρίσκει την πρακτική έκφρασή της στην ικανοποίηση των βασικών ανθρώπινων αναγκών και οι βασικές ανθρώπινες ανάγκες σημαίνουν πρωταρχικά πόσιμο νερό. Γενικά, η βοήθεια και η φροντίδα προς τους πληγωμένους και τους αρρώστους είναι αδιανόητες χωρίς το νερό. Για να είναι σε θέση λ.χ. να επιτελέσει σωστά τη λειτουργία του το ιατρικό και παραϊατρικό προσωπικό, απαιτείται πρωταρχικά πρόσβαση σε καθαρό νερό. Το ίδιο πράγμα ισχύει για τον ιατρικό εξοπλισμό και γενικότερα τις ιατρικές και νοσοκομειακές εγκαταστάσεις, καθώς επίσης και για τη διασφάλιση των απαραίτητων συνθηκών υγιεινής και τη συντήρηση οποιασδήποτε θέσης, στην οποία υπάρχουν προστατευόμενα από το ΔΑΔ πρόσωπα. Οι παραπάνω διαπιστώσεις είναι τόσο προφανείς, ώστε δεν έχει θεωρηθεί απαραίτητο να διατυπωθούν συγκεκριμένοι σχετικοί κανόνες. Εντούτοις, μια μικρή αναφορά θα πρέπει να γίνει, σε μερικές από τις διατάξεις της Τρίτης και Τέταρτης Συμβάσεως της Γενεύης του 1949.

Στο άρθρο 20 παρ. 2 της Τρίτης Σύμβασης της Γενεύης, για παράδειγμα, ορίζεται ότι οι αιχμάλωτοι πολέμου που συλλημβάνονται θα πρέπει να εφοδιαστούν από τη δύναμη κράτησης με επαρκή τρόφιμα και πόσιμο νερό, με τον απαραίτητο ιματισμό και την απαιτούμενη ιατρική φροντίδα. Η ίδια υποχρέωση καθορίζεται στο άρθρο 46 παρ. 3 της Σύμβασης αυτής για τη μεταφορά των αιχμαλώτων πολέμου³⁰ και στο άρθρο 127 παρ. 2 της Τέταρτης Σύμβασης για τη μεταφορά των υπό περιορισμόν τελούντων προσώπων (internees). Η υποχρέωση παροχής πόσιμου ύδατος αναφέρεται επίσης σε χωριστή παράγραφο σε δύο άρθρα με κοινό περιεχόμενο των Συμβάσεων της Γενεύης του 1949, που σχετίζονται με τα καθημερινά δεήτια τροφίμων των αιχμαλώτων πολέμου και των υπό περιορισμόν τελούντων προσώπων (βλ. Τρίτη και Τέταρτη Συμβάσεις της Γενεύης, άρθρα 26 παρ. 3 και 89 παρ. 3, αντίστοιχα).

Θα πρέπει ακόμα εδώ να παρατηρηθεί ότι ένας από τους ανθρωπιστικούς στόχους των οργανώσεων Πολιτικής Άμυνας, των οποίων τα δικαιώματα και τα καθήκοντα καθορίζονται στις ρυθμίσεις του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου Ι του 1977 (άρθρα 61-67), είναι η επισκευή σε περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης των αναγκαίων εγκαταστάσεων δημόσιας χρήσης. Άλλοι ρητά αναφερόμενοι στόχοι για την ενίσχυση του αμάχου πληθυσμού περιλαμβάνουν την πυρόσβεση, τη συγκέντρωση προμηθειών έκτακτης ανάγκης και τη συντήρηση των αναγκαίων για την επιβίωσή του στοιχείων. Ακόμα και αν το προσωπικό Πολιτικής Άμυνας είναι ενεργό μόνο μέσα στο εθνικό έδαφος, είτε αυτό είναι κατειλημμένο είτε όχι, οι διατάξεις αυτές ενισχύουν την προστασία που χορηγείται στα πολιτικά αντικείμενα και εφόσον τηρούνται πιστά, μπορούν να έχουν μια πολύτιμη συμβολή στην παρεχόμενη στον άμαχο πληθυσμό βοήθεια. Ο ρόλος των οργανώσεων Πολιτικής Άμυνας για την προστασία της αποθήκευσης ύδατος και άλλων συστημάτων ανεφοδιασμού

θα πρέπει να τονίζεται και να γίνεται σε κάθε περίπτωση σεβαστός.³¹

Τα μέτρα που λαμβάνονται σε περιόδους ένοπλης σύγκρουσης, δεν αποκλείουν τις εν καιρώ ειρήνης πρωτοβουλίες για την ευρύτερη διάδοση των ρυθμίσεων του ΔΑΔ που σχετίζονται με την προστασία του νερού καθώς και για την ενημέρωση της κοινής γνώμης, αλλά και των αρμοδίων για τα δυσμενή αποτελέσματα που μπορεί να έχει μία ένοπλη σύγκρουση πάνω στους υδάτινους πόρους και συνακόλουθα, στις συνθήκες διαβίωσης του πληθυσμού. Η διαπίστωση αυτή είχε αποτελέσει και ένα από τα συμπεράσματα του Διεθνούς Συμποσίου, το οποίο διοργανώθηκε από τον Ερυθρό Σταυρό στο Montreux το 1994 (International Symposium on Water in Armed Conflicts, Montreux, 21-23 November 1994),³² στο οποίο συμμετείχαν πενήντα περίπου εμπειρογνώμονες (στους οποίους συμπεριλαμβάνονταν ειδικοί των ΗΕ, μέλη μη κυβερνητικών οργανώσεων, νομικοί, μηχανικοί υγειονομικών εγκαταστάσεων και εξειδικευμένοι δημοσιογράφοι). Οι συμμετέχοντες συμφώνησαν να εργαστούν προς διάφορους στόχους, δηλαδή προς την κατεύθυνση παροχής καλύτερης προστασίας (υλικής και νομικής) στα συστήματα παροχής νερού, στη βελτίωση του συντονισμού και τη συνεργασία με ανταλλαγή πληροφοριών, γνώσης και πείρας, καθώς και στη λήψη των απαιτούμενων προληπτικών μέτρων ήδη από περίοδο ειρήνης για την αποφυγή ή περιορισμό των καταστρεπτικών αποτελεσμάτων έλλειψης νερού κατά τη διάρκεια εμπολέμων περιόδων.

4. Συμπεράσματα

Η συνοπτική υπενθύμιση των σχετικών με το νερό και την προστασία του κανόνων του ΔΑΔ, είναι ίσως αρκετή για να καταδείξει πως η προστασία του νερού σε περιόδους ένοπλων συγκρούσεων αποτελεί ένα αναπόσπαστο τμήμα του ανθρωπιστικού δικαίου, οι διατάξεις του οποίου λαμβάνουν υπόψη τον αντίκτυπο των σύγχρονων εκθροπραξιών στις εγκαταστάσεις ύδατος και της ανάγκης επαρκούς προστασίας τους, καθώς πράγματι η ζημία που προκαλείται σε αυτές ως αποτέλεσμα της σύγκρουσης, θα μπορούσε να αποτελέσει σημαντική εστία κινδύνου για την πανίδα και τη χλωρίδα μιας περιοχής, να εξαναγκάσει ολόκλη-

30. Άρθρο 46 παρ. 3 Τρίτης Συμβάσεως της Γενεύης του 1949: «Η κατακρατούσα Δύναμις θα παρέχη εις τους αιχμαλώτους πολέμου, κατά τη διάρκεια της μεταφοράς των, πόσιμον ύδωρ και τροφήν επαρκή ίνα διατηρηθούν εν καλή υγεία, και ενδύματα, στέγασιον και ιατρικήν περίθαλψιν ανάλογον προς τας ανάγκας των». Για το πλήρες κείμενο των Συμβάσεων της Γενεύης, βλ. *Πεπράκη Σ., Μαρούδα Μ.Ν.*, (επιμ.) «Ένοπλες Συρράξεις και Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο», εκδ. Αντ. Σάκκουλα 2001, σελ. 21-212.

31. Βλ. σχετ., Πρόσθετο Πρωτόκολλο Ι άρθρο 61 (α) vii, x, xii και xiv. Ειδικότερα για τα μέτρα Πολιτικής Άμυνας διεθνώς, βλ. *Jeannot Stephane*, Civil Defence 1977-1997: from law to practice, *International Review of the Red Cross*, no 325 (1998), σελ. 715-723 και για την κατάσταση στη χώρα μας, *Μαρούδα Μ.*, Μέτρα Εφαρμογής του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου στην Ελλάδα, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 2000, σελ. 145-157.

32. Βλ. σχετ., *Chesnot C.*, «L' arme de la soif», in *Hydroplus - International Water Review*, Jan.- Feb. 1995, No 50, σελ. 16-20, *Remans W.*, *Water and War*, in *Humanitäres Völkerrecht*, No 1 (1995), σελ. 4-14.

ρους πληθυσμούς να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους και να εξαφανίσει τελικά οποιοδήποτε σημάδι ζωής από τις εμπόλεμες περιοχές.

Κατά τη διάρκεια των ενόπλων συγκρούσεων, το νερό γίνεται συχνά στόχος επιθέσεων ή χρησιμοποιείται ακόμη και ως μέσο εκθροπραξίας. Οι επιθέσεις εναντίον εγκαταστάσεων ύδατος, εφ' όσον το νερό αποτελεί ένα απολύτως απαραίτητο αγαθό για την επιβίωση του άμαχου πληθυσμού, καθώς και οι επιθέσεις διά μέσου του ύδατος, είναι εντελώς ασυμβίβαστες με τις αρχές και τους κανόνες του ΔΑΔ όπως προσδιορίστηκαν παραπάνω. Οι απειλές εναντίον του νερού είναι παρόμοιες με τις απειλές εναντίον του περιβάλλοντος γενικότερα και, συνακόλουθα, έμφαση θα πρέπει να δίδεται στην ανάγκη προστασίας του νερού τόσο από τη μόλυνση, όσο και από τα καταστρεπτικά αποτελέσματα των σύγχρονων εκθροπραξιών. Οι περισσότερες από τις σχετικές διατάξεις του ΔΑΔ αφορούν σε καταστάσεις διεθνών ενόπλων συγκρούσεων. Εκείνες που ισχύουν για τις μη-διεθνείς συγκρούσεις είναι λιγότερο αναπτυγμένες, ενώ άλλες καταστάσεις εσωτερικών ενόπλων συγκρούσεων δυστυχώς βρίσκονται έξω από το ρυθμιστικό πλαίσιο εφαρμογής των κανόνων του ΔΑΔ, παρά το γεγονός ότι οι εντάσεις οι σχετιζόμενες με το νερό και οι επιθέσεις σε υδάτινους πόρους και εγκαταστάσεις είναι πολλές φορές συχνότερες σε καταστάσεις μικρότερων εσωτερικών συγκρούσεων και προστριβών.

Η θέση σε εφαρμογή του Καταστατικού του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου (ΔΠΔ) από 1ης Ιουλίου 2002, μπορεί να συνεισφέρει θετικά στην εντεινόμενη προσπάθεια της διεθνούς κοινότητας για περιορισμό των δυσμενών επιπτώσεων των σύγχρονων εκθροπραξιών στο περιβάλλον και ειδικότερα, στην προστασία του νερού κατά τη διάρκεια των ενόπλων συγκρούσεων και στην προσπάθεια αποτελεσματικής ποινικής καταστολής των σχετικών παραβιάσεων.³³ Στο άρθρο 8 ΚατΔΠΔ, προσδιορίζονται ως εγκλήματα πολέμου³⁴ οι σοβαρές παραβιάσεις των Συμβάσεων της Γενεύης του 1949 ή άλλες σημαντικές παραβιάσεις των νόμων και των εθίμων του πολέμου και ιδίως, μεταξύ άλλων: εκτεταμένες καταστροφές και ιδιοποίηση περιουσίας, οι οποίες δεν δικαιολογούνται από τη «στρατιωτική αναγκαιότητα» [άρθρο 8 παρ. 2α' (iv) ΚατΔΠΔ], επιθέσεις που μπορεί να προκαλέσουν απώλεια ζωής ή σωματική βλάβη σε άμαχους ή βλάβες σε πολιτικά αντικείμενα ή εκτεταμένες, μακροπρόθεσμες και σοβαρές ζημιές στο φυσικό περιβάλλον, οι οποίες θα ήταν δυσανάλογες με το επιδιωκόμενο «στρατιωτικό πλεονέκτημα» [άρθρο 8 παρ. 2β' (iv) ΚατΔΠΔ], χρησιμοποίηση δηλητηριού ή δηλητηριωδών όπλων [άρθρο 8 παρ. 2β' (xvii) ΚατΔΠΔ], χρήση ως μεθόδου πολέμου της λιμοκτονίας του άμαχου πληθυσμού με την αποστέρησή του από αντικείμενα ή αγαθά απαραίτητα για την επιβίωσή του, συμπεριλαμβανομένων και της παρεμπόδισης παροχής προμηθειών, όπως αυτή προβλέπεται στις Συμβάσεις της Γενεύης [άρθρο 8 παρ. 2β' (xxv) ΚατΔΠΔ].

Η δυνατότητα βέβαια εφαρμογής των σχετικών διεθνών κανόνων αποτελεί και εδώ ένα κρίσιμο ζήτημα, καθώς συνήθως οι ισχυροί του πλανήτη μπορούν να πράττουν ό,τι εξυπηρετεί τις στρατιωτικές και παραπέρα τις πολιτικές βλέψεις τους, χωρίς να λογοδοτούν σε κανέναν για τις πράξεις τους, οι οποίες σε αρκετές περιπτώσεις συνιστούν πα-

ραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου. Υπάρχουν πολλοί που υποστηρίζουν ότι για την αποτελεσματική προστασία του νερού και του περιβάλλοντος γενικότερα από τις σύγχρονες εκθροπραξίες θα έπρεπε να συναφθούν νέες συμβάσεις, καθώς η ασάφεια και ανεπάρκεια πολλών φορές αυτών που ήδη υπάρχουν δημιουργεί σοβαρά προβλήματα κατά την προσπάθεια ορθής ερμηνείας και εφαρμογής τους. Οι απόψεις αυτές αναγνωρίζουν ότι παρά τα οικολογικά και ανθρωπιστικά οφέλη της ισχύουσας διεθνούς προστασίας του περιβάλλοντος κατά τη διάρκεια των ενόπλων συγκρούσεων, οι έννοιες της «στρατιωτικής αναγκαιότητας» ή του «στρατιωτικού πλεονεκτήματος», οι οποίες συνήθως προσδιορίζονται και ερμηνεύονται κάθε φορά κατά το δοκούν από τους νικητές, καθιστούν οποιαδήποτε συγκεκριμένη προσπάθεια για την προστασία του ανενεργή. Θεωρούν τελικά, ότι οι υπάρχουσες Διεθνείς Συμβάσεις μπορούν να βοηθήσουν μεν στην καθιέρωση «προνουμένων» (precedents) για την προστασία του περιβάλλοντος στον πόλεμο, αλλά υπάρχουν πολύ λίγα που μπορούν να κάνουν για να επιβάλουν τις ρυθμίσεις τους.³⁵

Από την άλλη, υπάρχει η άποψη ότι όλα τα προαναφερόμενα διεθνή νομικά κείμενα για την προστασία του νερού κατά τη διάρκεια των ενόπλων συγκρούσεων αρκούν, φθάνει να υπάρχει ορθή, αποτελεσματική και άνευ διακρίσεως εφαρμογή τους. Υπάρχει βέβαια και η άποψη ότι από τη στιγμή που δεν εφαρμόζονται τα ήδη ισχύοντα, είναι περιττή οποιαδήποτε συμπλήρωση ή τροποποίηση των διεθνών κειμένων, άποψη η οποία θεωρεί ενδεχομένως περιττή και την ίδια την ύπαρξη γενικότερα σχετικών ρυθμίσεων, αφού για λόγους διεθνούς πολιτικής, δεν έχουν ουσιαστικά τύχει εφαρμογής ποτέ.³⁶ Όμως όλες αυτές οι

33. Η ωρίμανση των συνθηκών για την ίδρυση του ΔΠΔ, θεωρείται ότι επήλθε με την αποφασιστική συμβολή δύο παραγόντων: του τέλους του «ψυχρού πολέμου» και της εντυπωσιακής προόδου στον τομέα του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου με κορύφωση την σύσταση των δύο ad hoc Διεθνών Ποινικών Δικαστηρίων για τη πρώην Γιουγκοσλαβία και τη Ρουάντα. Βλ. σχετ., *Μιχαλοπούλου Ε., Ηνωμένα Έθνη - Ίδρυση Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου - Διάσκεψη Ρώμης, Υπεράσπιση 1998*, σελ. 1337 επ. Η υιοθέτηση του ΚατΔΠΔ, από τη Διπλωματική Διάσκεψη των ΗΕ στη Ρώμη το 1998 (15 Ιουνίου - 18 Ιουλίου 1998), αποτέλεσε γεγονός ιστορικής σημασίας, καθώς μέχρι τότε δεν υφίστατο κάποια μορφή μόνιμης διεθνούς ποινικής δικαιοδοσίας, ενώπιον της οποίας να λογοδοτούν άτομα ευθυνόμενα για παραβιάσεις του ΔΑΔ, αλλά μόνο περιστασιακές εκδηλώσεις της διεθνούς ποινικής δικαιοσύνης. Τελικά, με την επικύρωση του ΚατΔΠΔ από 60 χώρες, το ΔΠΔ άρχισε να λειτουργεί από 1.7.2002. Στη χώρα μας το ΚατΔΠΔ κυρώθηκε με τον Ν 3003/02 (ΦΕΚ Α' 75/8.4.2002).

34. Για περισσότερα σε σχέση με τα εγκλήματα πολέμου και την αρμοδιότητα του ΔΠΔ, βλ. *Eser A., Διεθνής και Παγκόσμια Εθνική Ποινική Δικαιοδοσία*, εκδ. Αντ. Σάκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 2003, σελ. 71 επ., *Γάγγα Δ., Ορισμοί των Εγκλημάτων και Έκταση της Δικαιοδοσίας του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, ΠοινΔικ 1999*, σελ. 482 επ.

35. Και αυτό συμβαίνει καθώς κυριαρχούν απόψεις, όπως αυτή που κάποτε ο Πρόεδρος *Eisenhower* των Ηνωμένων Πολιτειών είχε εκφράσει, ότι δηλαδή: «Τίποτε δεν στέκεται ενάντια στην στρατιωτική ανάγκη. Αυτή είναι μία αποδεκτή αρχή» (Nothing can stand against military necessity. That is an accepted principle). Βλ. για τη δήλωση αυτή, *Claire Inder, War and the Environment*, στο διαδίκτυο: www.arts.unsw.edu.au/polisoc/editorials/warenvironment.html όπου εξετάζεται η ανάγκη συμπλήρωσης των διεθνών συμβάσεων σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος κατά τη διάρκεια του πολέμου.

36. Για τον προβληματισμό αναφορικά με την αναγκαιότητα ή όχι αναθεώρησης των κανόνων του ΔΑΔ γενικότερα, βλ. στο διαδίκτυο:

απόψεις -οι οποίες πιθανόν να βασίζονται σε ρεαλιστικές διαπιστώσεις- παραβλέπουν τον σημαντικότερο ίσως παράγοντα, που είναι πάντοτε ο άνθρωπος. Από μόνος του, ποτέ κανένας κανόνας δεν θα πετύχει ποηλά στο συγκεκριμένο πλαίσιο προστασίας, κατά τη διάρκεια δηλαδή των ενόπλιων συγκρούσεων, ιδίως από τη στιγμή που πάντοτε σε τέτοιες περιπτώσεις έρχονται στο προσκήνιο ζητήματα που αφορούν στα διεθνή, αντικρουόμενα τις περισσότερες φορές, συμφέροντα και γενικότερα, σε θέματα διεθνούς ισορροπίας και πολιτικής.

Ίσως μόνο η όσο το δυνατόν ευρύτερη διάδοση των ρυθμίσεων του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου γενικά και ειδικότερα των σχετικών με την προστασία του περιβάλλοντος και του νερού κανόνων του, όχι μάλιστα αποκλειστικά σε συγκεκριμένες κατηγορίες πολιτών (νομικών, στρατιωτικών κ.λπ.), μπορεί να συμβάλει αποφασιστικά στη διαμόρφωση της ζητούμενης κοινής ανθρωπιστικής κουλτούρας, η οποία

αποτελεί αναμφίβολα και το αποτελεσματικότερο μέσο πρόληψης των σχετικών παραβιάσεων. Άλλωστε, πώς μπορούμε να μιλάμε για ανθρωπιστικό δίκαιο, αν υπάρχει έλλειμμα στην ανθρωπιστική παιδεία, καλλιέργεια και τα ανθρωπιστικά αισθήματα γενικότερα των πολιτών; Θα πρέπει τελικά να παρατηρηθεί ότι το «οπλοστάσιο» της διεθνούς κοινότητας για την προστασία του νερού κατά τη διάρκεια των ενόπλιων συγκρούσεων κρίνεται επαρκές. Για να τύχει όμως κάποτε αποτελεσματικής εφαρμογής, θα πρέπει να καταστεί γνωστό σε όλους, θα πρέπει δηλαδή να είναι γνωστή σε όλους, ήδη από καιρό ειρήνης, τόσο η ύπαρξη των σχετικών κανόνων, όσο και η γνώση του ουσιαστικού περιεχομένου τους.

---

www.crimesofwar.org/expert/genevaConventions/gc-intro.html
όπου περιλαμβάνονται και αρκετά σχετικά άρθρα ή στη διεύθυνση του σχετικού προγράμματος του Πανεπιστημίου του Harvard: www.hsph.harvard.edu/hpcr

* * * * *